

SOCIAL AND POLITICAL HISTORY

DOI: 10.46340/ephd.2022.8.2.1

Dmytro Kondratiuk

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5380-393X>

Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

THE SELF-GOVERNANCE OF CITIES AND ZEMSTVOS OF SKOROPADSKYI'S HETMANATE ON THE RIGHT BANK OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF REACTIONAL TRANSFORMATIONS: RESTORATION AGAINST MODERNIZATION

Дмитро Кондратюк

Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

МІСЬКЕ І ЗЕМСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В УМОВАХ РЕАКЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ: РЕСТАВРАЦІЯ СУПРОТИ МОДЕРНІЗАЦІЇ

April 1918 marked the beginning of a new phase of the revolutionary process in Ukraine. It was caused by a successful coup that led to the formation of a new political entity – the Ukrainian state. In charge of this new entity was Hetman Pavlo Skoropadskyi. The defining feature of this political system was its conservative and openly reactionary rhetoric, which can be clearly seen in the features of the transformations initiated by the hetman in the system of local self-governance in particular. Given the need to stabilize the domestic political situation Pavlo Skoropadskyi resorted to the restoration of the pre-revolutionary model of administrative division and the organization of the structure of local authorities. Seeking to strengthen the mechanism of his power over the regions, the hetman resorted to the subordination of local governance authorities to the executive branch. The logic of such decision made by Pavlo Skoropadskyi was caused by the realities of the current military and political situation. However, instead of improving the governance of the province, these measures led to completely opposite results in the form of obstruction of the directives of the Hetman's government on the ground. This was due to the disapproval of the personal staff of zemstvos, city councils, and administrations of the authoritarian nature of the hetman's power. With the purpose to overcome such dissatisfaction, the government of Pavlo Skoropadskyi planned new elections for the local authorities, which did not take place due to the overthrow of the political system of the Ukrainian state. The conservative basis of the hetman's government contradicted the liberal-democratic context of the Ukrainian revolution, which ultimately led Pavlo Skoropadskyi to the loss of his power.

Keywords: administrations, city council, conservatism, local governance authorities, Right-Bank Ukraine, the Hetman's power, zemstvo.

Постановка проблеми. Новий етап національно-визвольної боротьби в Україні розпочався з приходом до влади П. Скоропадського в квітні 1918 р. Проголошення Гетьманом усієї України представника старовинного старшинського роду фактично ознаменувало собою державний переворот, внаслідок якого до практичного державного будівництва долучилися заможні верстви населення, які прагнули розбудови держави на засадах, відмінних від популярних у той час соціалістичних та ліберально-демократичних ідей.

Із самого початку своєї каденції П. Скоропадський ініціював комплекс реформ, покликаних упорядкувати функціонування владного механізму в умовах революційної нестабільності. Однак,

започатковані гетьманським урядом політичні та соціально-економічні перетворення, за своєю суттю були антисоціалістичними та антидемократичними, оскільки здійснювалися у відповідності до інтересів матеріально забезпечених груп населення. Зрозуміло, що такий соціально-політичний консерватизм ішов врозріз із програмними положеннями соціалістичних партій, які фактично виступили рушійною силою Української революції та продовжували зберігати свій вплив на свідомість більшої частини політично активного населення Української держави.

Найяскравіше антагонізм між гетьманським консерватизмом і ліберально-демократичними силами знайшов свій вияв під час здійснюваної П. Скоропадським реформи місцевого самоврядування, яка, власне, не досягла бажаного урядом ефекту саме через спротив земських лідерів антидемократичним ініціативам гетьмана.

Отримавши у своє розпорядження від УНР малоефективну та розбалансовану систему місцевого самоврядування, гетьманський уряд розуміючи її важливість у структурі державного управління, вдався до перегляду ключових принципів формування та організації функціонування цього інституту. За короткий час урядом П. Скоропадського було затверджено низку нормативно-правових актів, що регламентували основні засади діяльності земств, міських дум та управ.

Подібні заходи з боку уряду П. Скоропадського були цілком виправдані і своєчасні, оскільки станом на 1918 р. місцеве самоврядування уже не було спроможним вирішити соціально-економічні та політичні проблеми певного населеного пункту. Більш того, існувала нагальна потреба в стабілізації суспільно-політичної обстановки в провінції з огляду на зростання воєнної загрози з боку більшовицької Росії.

Представлений ретроспективний аналіз реформаторської діяльності уряду П. Скоропадського не є суто теоретичним дослідженням, а з огляду на реалії сьогодення набуває прикладного змісту. Започаткована у 2014 р. реформа місцевого самоврядування є складним і багатогранним процесом, який з-поміж усього потребує також гуманітарного забезпечення, пов'язаного з аналізом державотворчого досвіду урядовців попередніх поколінь, зокрема і в сфері місцевого самоврядування.

Стан дослідження. Проблема формування та діяльності органів місцевого самоврядування у період Гетьманату (квітень–грудень 1918 р.) є вузькоспеціальною складовою вивчення Української революції 1917–1921 рр.

Сучасні дослідження з означеного питання представлені роботами В. Галатира. Зокрема, у його дослідженні «Підготовка до виборів в органи місцевого самоврядування на Правобережжі в добу гетьманату П. Скоропадського»¹ аналізується зміст законодавчої бази, розробленої гетьманським урядом для проведення виборів у структури місцевого самоуправління. Окремі праці автора присвячені аналізу економічної та культурно-освітньої діяльності земств на Правобережній Україні.

Питання, пов'язані зі специфікою проходження державної служби, особливості механізму взаємовідносин між центральними та місцевими органами влади є предметом дослідницької уваги таких вчених, як О. Потапов², Р. Пиріг³, С. Калитко⁴ та О. Мельник⁵. Регіональна специфіка проблематики означеного питання знайшла своє відображення у працях О. Дем'янюка⁶, О. Кравчука⁷, А. Седляра⁸.

¹ Галатир, В. (2013). Підготовка до виборів в органи місцевого самоврядування у добу Гетьманату П. Скоропадського. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка*, 6, 290-295.

² Потапов, О. (2006). Матеріально-фінансова основа діяльності міських дум у період Української Держави П. Скоропадського. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*, 20, 143-148.

³ Пиріг, Р. (2011). *Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси*. Київ: Інститут історії України, 336.

⁴ Калитко, С. (2011). Правовий статус губернських і повітових старост української держави П. Скоропадського, 1918 р. *Соціальна історія: науковий збірник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*, 7, 48-57.

⁵ Мельник, О. (2013). Реформування органів місцевого самоврядування за доби Гетьманату (1918). *Національна та історична пам'ять*, 7, 124-130.

⁶ Дем'янюк, О. (2019). Волинська губернія в Українській революції: доба Гетьманату (Українська Держава). *Педагогічний пошук*, 1, 18-23.

⁷ Калитко, С., Кравчук, О. (2008). Поділля у період гетьманату 1918 р.: консервативна модель внутрішньої політичної стабілізації. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*, 13, 244-251.

⁸ Седляр, А. (2006). Діяльність органів міського самоврядування в період правління гетьмана П. Скоропадського (на матеріалах Волинської губернії). *Збірник наукових статей: Часопис української історії*, 5, 94-99.

Мета дослідження полягає в характеристиці та оцінці основних заходів, спрямованих гетьманським урядом на реформування структур місцевого самоврядування в умовах переходу від демократичної (Центральна Рада) до авторитарної (Гетьманат) форм правління.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. 29 квітня 1918 р. внаслідок державного перевороту Центральну Раду було усунуто від влади, а їй на заміну прийшла Українська Держава у формі Гетьманату – елітариського політичного ладу, орієнтованого на інтереси, перш за все, української аристократії та заможних верств у цілому. Впродовж дев'яти місяців на території України була запроваджена авторитарна модель державного управління на чолі з гетьманом П. Скоропадським.

Нова влада 29 квітня 1918 р. у «Грамоті до всього українського Народу» окреслила своє бачення основних напрямків розгортання державного будівництва¹. Свої перетворення у сфері державного управління П. Скоропадський розпочав із реставрації дореволюційного адміністративно-територіального поділу. На території Правобережної України, підвладній гетьманському уряду, станом на 1918 р. відновлювалися три губернії – Київська, Волинська та Подільська. Місто Київ постановою уряду від 1 серпня 1918 р. набувало особливого адміністративно-територіального статусу².

Здобута у спадок від попередників система місцевого самоуправління знаходилася у стані системної кризи, для подолання якої було утворено Департамент місцевого самоврядування, що діяв при Міністерстві внутрішніх справ. Очільником Департаменту було призначено Л. Гладиревського³. Як і у випадку із органами виконавчої влади, система місцевого самоуправління радикально не змінилася з дореволюційних часів.

Губернські, повітові, волосні земські збори, міські думи та їх управи становили основу місцевого самоврядування Української держави, а їх склад залишався незмінним із моменту виборів 1917 р., тобто більшість місць у структурах місцевого самоврядування належала представникам соціалістичних партій. Порівняно із періодом Центральної Ради при гетьманському уряді дещо розширилося коло повноважень земств, міських дум і управ, до компетенції яких почало належати не лише комунальне господарство, будівництво, податки, освіта та продовольче забезпечення, а й додалася функція підтримки громадського порядку та фактичне утримання правоохоронних органів (Державної варти)⁴.

Утім запроваджена гетьманом система самоврядування виявилася неефективною, оскільки критичне число посадових осіб не були прибічниками консервативної за своєю суттю гетьманської внутрішньополітичної програми. Гласні, будучи прихильниками соціалістичних ідей, стали в жорстку опозицію до уряду П. Скоропадського і відповідно саботували його розпорядження. Так, наприклад у Житомирській міській думі Соціалістичний блок есерів та Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії були представлені найбільшою кількістю гласних – 20 чоловік⁵. Крім того, на Правобережжі більшість гласних в органах самоврядування становили представники національних меншин⁶.

За таких обставин П. Скоропадський дійшов рішення подолати кризову ситуацію шляхом зміни персонального складу земств, міських дум і управ задля усунення від влади представників соціалістичних партій. Для реалізації задуманого гетьман ініціював вироблення нового виборчого законодавства, що дало б змогу очистити органи самоврядування від нелояльних уряду елементів. Навесні 1918 р. Рада Міністрів ухвалила низку законопроектів, які стосувалися виборчої системи – 21 вересня 1918 р. було прийнято Закон «Про проведення виборів губернських і повітових гласних», а 5 жовтня затверджено «Тимчасовий статут Міських Дум та проведення виборів гласних цих дум»⁷.

¹ Державний вісник (1918). 16 травня.

² Грибенко, О. (2013). Структура місцевих органів влади за добу Української держави (квітень-грудень 1918 р.). *Сівєричина в історії України*, 6, 437.

³ Леміжанська, О. (2011). Діяльність Департаменту місцевого самоврядування МВС Української Держави (травень-грудень 1918 р.). *Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років*, 6, 221-222.

⁴ Седляр, А. (2006). Діяльність органів міського самоврядування в період правління гетьмана П. Скоропадського (на матеріалах Волинської губернії). *Збірник наукових статей: Часопис української історії*, 5, 94.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 1115, оп. 1, арк. 181.

⁶ Білобровець, О. (2015). Участь польського населення Волинської губернії у формуванні органів влади у 1917 р. *Збірник наукових праць*. Житомир: Полісся, 186.

⁷ Державний вісник (1918). 21 вересня.

Новоприйняті законодавчі акти були вкрай антидемократичними за своїм змістом, оскільки передбачали значні обмеження: майнові (майно, яким володіла особа повинно обкладатися майновим збором); осілості (1 рік); вікові (не менше 25 років); статеві (допускалися лише жінки, які володіли майном); соціально-професійні (студенти, військові, ченці позбавлялися права участі у виборах). Також запроваджувалася куріальна система виборів в залежності від сплати податків особою¹.

Кількість гласних губерніяльних та повітових земських зібрань Правобережної України встановлювалася відповідно до нового розпису. Київська губернія: Київський повіт (повітове земське зібрання – 66); Бердичівський (48); Васильківський (63); Звенигородський (66); Канівський (63); Липовецький (57); Радомисльський (60); Сквирський (60); Таращанський (57); Уманський (57); Черкаський (66); Чигиринський (60). Загальна кількість гласних до губерніяльного земського зібрання – 97. Волинська губернія: Житомирський повіт (повітове земське зібрання – 75); Володимир-Волинський (66); Дубенський (57); Заславський (57); Ковельський (57); Кременецький (60); Луцький (66); Новоград-Волинський (72); Овруцький (60); Острожський (48); Ровенський (66); Старокостянтинівський (51). Гласні Волинського губерніяльного земського зібрання – 88. Для Подільської губернії встановлювалася наступна кількість гласних: Кам'янець-Подільський повіт (повітове земське зібрання – 60); Балтський (90); Брацлавський (60); Вінницький (66); Гайсинський (60); Лeticівський (48); Літинський (60); Могилівський (60); Ольгопільський (66); Проскурівський (60); Ушицький (60); Хотянський (69); Ямпільський (63). До губерньського земського зібрання мало обиратися 100 чоловік².

Крім того, відповідно до «Тимчасового статуту міських дум та проведення виборів гласний цих дум», який був опублікований у «Державному віснику» від 16 жовтня 1918 р., змінювалася кількість гласних до міських дум Правобережжя. Загалом, до міських дум Київської губернії підлягали обранню – 552 гласних, Волинської – 438, Подільської – 669³.

Заплановані вибори, які по суті мали докорінно змінити склад, структуру та характер діяльності земських зборів та міських дум не відбулися через складну військово-політичну обстановку. Реалії воєнного часу вимагали від П. Скоропадського посилення централізації та розширення об'єму повноважень губерньських старост. Не менш важливою була потреба у нейтралізації нелояльного самоврядування. З метою набуття формальних підстав для реалізації задуманого, гетьманським урядом було утворено Державні ревізійні комісії.

Законодавчо їх робота закріплювалася «Статутом про тимчасові ревізійні комісії», затвердженим Радою Міністрів від 8 червня 1918 р⁴. Штат комісії нараховував 5 осіб: губерньський чи повітовий староста (голова), представник від судового відомства, інспектор податкової служби, 2 представники від самоврядування (земського та міського).

Для прикладу, склад Волинської губерньської ревізійної комісії був наступний: Д. Андро (губерньський староста), І. Зеленецький (працівник Житомирського окружного суду), О. Беляєв (гласний губерньського земства), А. Півоцький (міський голова Житомира) та І. Новицький (податковий інспектор)⁵. На витрати, пов'язані з ревізією, на кожен губернью видавалося близько 10 тисяч карбованців⁶.

Результати перевірок показали, що більшість органів самоврядування Правобережної України знаходяться у кризовому стані. Виявлені інспекцією такі типові недоліки, як відсутність впорядкованого діловодства документації, перевищення службових повноважень, нецільове використання бюджетних коштів, занепад господарства зазначалися в актах перевірки як основні. Беззаперечно, що в основу перевірок був покладений політичний підтекст. Першочергово значна увага приділялася компетентності гласних, їхньому досвіду на означених посадах, наявності вищої освіти та ін.

Робота ревізійних комісій на Правобережній Україні тривала протягом серпня-жовтня 1918 р. Як кінцевий результат, більше половини самоврядувань Київської, Подільської та Волинської

¹ Пиріг, Р. (2011). *Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси*. Київ: Інститут історії України, 88.

² Державний вісник (1918). *21 вересня*.

³ Державний вісник (1918). *16 жовтня*.

⁴ Державний вісник (1918). *19 вересня*.

⁵ Державний архів Житомирської області, ф. 1644, оп. 1, спр. 12, арк. 1.

⁶ Леміжанська, О. (2011). Діяльність ревізійних комісій по перевірці органів місцевого самоврядування Української Держави. *Український історичний збірник*, 14, 67.

губерній було розпущено, членів відповідних управ звільняли, а їхні обов'язки передавалися тимчасово призначеним комісіями особам¹. Результати інспекційної перевірки комісій були використані П. Скоропадським для наділення губернських старост правом тимчасово припиняти повноваження органів міського та земського самоврядувань у випадках видимої агітації проти існуючого державного ладу чи революційної діяльності².

Висновки. Аналізуючи державотворчий доробок періоду Гетьманату, можна дійти розуміння, що саме антидемократична й антисоціалістична спрямованість внутрішньополітичної доктрини Української держави, власне і обумовила ті складнощі із якими зіштовхнувся гетьман у справі реформування органів місцевого самоврядування.

З моменту початку Української революції у 1917 р. більшість місць у земствах, міських думах і управах належало представникам соціалістичних та ліберально-демократичних сил, які з огляду на свої ідейні уподобання вкрай вороже поставилися до гетьманських державотворчих ініціатив, сприймаючи їх як контрреформи та прояви реакції.

Нелояльність місцевого самоврядування набувала загрозливого характеру, враховуючи нестабільність і мінливість воєнно-революційної обстановки. Тому з точки зору потреб воєнного часу цілком виправданими можна вважати заходи гетьманського уряду, спрямовані на переобрання персонального складу органів самоврядування. Однак, подібні заходи замість покращення керованості провінцією призводили до діаметрально протилежних наслідків у вигляді саботажу розпоряджень центрального уряду.

Власне, спроба розбудови політичного організму на консервативних засадах і була головною помилкою гетьмана, оскільки домінування в ідейно-політичному просторі Української революції демократичних та соціалістичних настроїв призводило до відторгнення будь-яких реакційних і авторитарно забарвлених політичних доктрин та практик. За тогочасних реалій успіх політичного ладу Гетьманату був можливим лише за умови адаптації гетьманським урядом своїх державотворчих програм відповідно до домінуючих ліберально-демократичних тенденцій революційно активних кіл.

References:

1. Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti [State Archives of Zhytomyr Region], *f. 1644, op. 1, spr. 12*. [in Ukrainian].
2. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchikh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine], *f. 1115, op. 1, spr. 1*. [in Ukrainian].
3. *Derzhavnyi visnyk* [State journal] (1918). *16 travnia* [May, 16]. [in Ukrainian].
4. *Derzhavnyi visnyk* [State journal] (1918). *11 lytnia* [July, 11]. [in Ukrainian].
5. *Derzhavnyi visnyk* [State journal] (1918). *19 veresnia* [September, 19]. [in Ukrainian].
6. *Derzhavnyi visnyk* [State journal] (1918). *21 veresnia* [September, 21]. [in Ukrainian].
7. *Derzhavnyi visnyk* [State journal] (1918). *16 zhovtnia* [October, 16]. [in Ukrainian].
8. Bilobrovets, O. (2015). Uchast polskoho naselennia Volynskoi hubernii u formuvanni orhaniv vlady u 1917 r [Participation of the Polish population of the Volyn province in the formation of authorities in 1917]. *Zbirnyk naukovykh prats* [Collection of Scientific Works], 185-188. [in Ukrainian].
9. Halatyr, V. (2013). Pidhotovka do vyboriv v orhany mistsevoho samovriaduvannia u dobu Hetmanatu P. Skoropadskoho [Preparation for Elections in Local Self-Government Bodies in the Age of Hetmanate of P. Skoropadskyi]. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Ohienka* [Visnyk of Kamianets-Podilskyi Ivan Ogienko National University], 6, 290-295. [in Ukrainian].
10. Hrybenko, O. (2013). Struktura mistsevykh orhaniv vlady za dobu Ukrainskoi derzhavy (kviten-hruden 1918 r.) [The structure of local authorities for the days of the Ukrainian state (April-December 1918)]. *Sivershchyna v istorii Ukrainy* [Sivershchyna in the history of Ukraine], 6, 437-440. [in Ukrainian].
11. Demianiuk, O. (2019). Volynska huberniia v Ukrainskii revoliutsii: doba Hetmanatu (Ukrainska Derzhava) [Volyn province in the Ukrainian revolution: era of the Hetmanate (Ukrainian State)]. *Pedahohichniy poshuk* [Pedagogical searching], 1, 18-23. [in Ukrainian].
12. Kalytko, S., Kravchuk, O. (2008). Podillia u period hetmanatu 1918 r.: konservatyvna model vnutrishno politychnoi stabilizatsii [Podillia during the Hetmanate in 1918: conservative model of domestic political stabilization]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho* [Scientific notes of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University], 13, 244-251. [in Ukrainian].

¹ Седляр, А. (2006). Діяльність органів міського самоврядування в період правління гетьмана П. Скоропадського (на матеріалах Волинської губернії). *Збірник наукових статей: Часопис української історії*, 5, 98.

² Державний вісник (1918). *11 липня*.

13. Kalytko, S. (2011). Pravovyi status hubernskykh i povitovykh starost ukrainskoi derzhavy P. Skoropadskoho, 1918 r [Legal status of the provincial and district governors of the Ukrainian state of P. Skoropadskyi, 1918]. *Sotsialna istoriia: naukovyi zbirnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka* [Social History: Scientific Journal of Kyiv Taras Shevchenko National University], 7, 48-57. [in Ukrainian].
14. Lemizhanska, O. (2011). Diialnist Departamentu mistsevoho samovriaduvannia MVS Ukrainskoi Derzhavy (traven-hruden 1918 r.) [Activities of the Department of Local Self-Governance of the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian State (May-December 1918)]. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917-1921 rokiv* [Problems of studying the history of the Ukrainian Revolution of 1917-1921], 6, 217-228. [in Ukrainian].
15. Lemizhanska, O. (2011). Diialnist reviziinykh komisii po perevirtsi orhaniv mistsevoho samovriaduvannia Ukrainskoi Derzhavy [Activities of audit commissions to inspect local governments of the Ukrainian State]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk* [Ukrainian Historical Journal], 14, 63-73. [in Ukrainian].
16. Melnyk, O. (2013). Reformuvannia orhaniv mistsevoho samovriaduvannia za doby Hetmanatu (1918) [Reforming local self-government bodies during the Hetmanate (1918)]. *Natsionalna ta istorychna pamiat* [National and historical memory], 7, 124-130. [in Ukrainian].
17. Pyrih, R. (2011). *Ukrainska hetmanska derzhava 1918 roku. Istorychni narysy* [Ukrainian Hetmanate of 1918. Historical sketches]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy. [in Ukrainian].
18. Potapov, O. (2006). Materialno-finansova osnova diialnosti misykykh dum u period Ukrainskoi Derzhavy P. Skoropadskoho [The material and financial basis of the activities of city councils in the period of the Ukrainian State of P. Skoropadskyi]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu* [Scientific works of the History Department of Zaporizhzhia State University], 20, 143-148. [in Ukrainian].
19. Sedliar, A. (2006). Diialnist orhaniv miskoho samovriaduvannia v period pravlinnia hetmana P. Skoropadskoho (na materialakh Volynskoi hubernii) [Activities of city self-government authorities during the reign of Hetman P. Skoropadskyi (based on materials of the Volyn province)]. *Zbirnyk naukovykh statei: Chasopys ukrainskoi istorii* [Collection of Scientific Articles: Journal of Ukrainian History], 5, 94-99. [in Ukrainian].